

GYARMATI GYÖRGY

A FEGYVERSZÜNET... NEM VET VÉGET A HÁBORÚS ÁLLAPOTNAK

Szine és fonákja

■ Kétszázhuszonöt háború végi irat 414 oldalon keresztül sorjázik a kötetben. Gyulától Mosonmagyaróvárig, illetve Vásárosnaménytől Szentgotthárdig lefedve azt a térséget, amit huszadik századi történelmünk „trianoni” Magyarországgént tart számon. A tudósításokban 340 hazai település s ennél is több – az ott élőkkel történt sorspíllanat tárul elénk. Azaz a korabeli magyar városokon túl minden tizedik község is megemlítődik. Ez már kellően reprezentatív ahhoz, hogy elegendő közvetlen információknak legyen: a századközépi világégés vége felé miként is ment végbe a német–szovjet impériumváltás a szűkebb Kárpát-medencében.

A dokumentumkötet a Magyar Nemzeti Levéltár ügybuzgalmának hozadéka: miután az MNL 2012 óta az összes – korábban önálló – megyei közlevéltárat magába olvasztotta, immár összintézményi munkaprogramként jártak utána, mik is rejteznek irataik között a szóban forgó témakörben. Hasonló kezdeményezések történtek már az államszocializmus évtizedeiben is – többnyire kerek évfordulókhoz kapcsolódóan –, ám akkoriban minden olyasmit mellőzni kellett, ami nem passzolt „a dicsőséges Vörös Hadsereg Magyarországot (is) felszabadította” rendszerlegitimáló politikai elváráshoz. Nincs szó másról, mint arról, hogy hetven évvel a történetek és negyed századdal a „létezett szocializmus” agóniája után nehezen halogatható tovább az auditor et altera pars követelménye: hallgattassanak meg az eddig némaságra ítélt iratok mondandói is. Ez a kijelentés annyiban korrekciót igényel, hogy az elmúlt huszonöt év – és a közben lezajlott térségbeli „levéltári forradalom” – kellő mennyiségben ontotta a letűnt rendszer történeti megismerését segítő forrásokat a kutatói érdeklődés sokfélesége szerinti résztémákban. Jelen kötet érdeme viszont, hogy egyfelől a kezdettől szovjet dominancia közepette neokonstituált államiság intézményi hierarchiájának minden szintjéről reprezentatív iratokat kínál, másfelől pedig, hogy az – eddig csak szórványosan felbukkanó – „politikai névtelen” mindenkori alattvalók átéléstörténetének garmadáját zúdíttja ránk, szó szerint az ország szinte minden szegletéből. Ez utóbbi nézőpontból ilyen gazdag válogatás eddig valóban hiányzott a háború utáni évek magyar historiográfiájából. (S ehhez valóban szükség volt az MNL országos hálózatának csapatmunkájára. Azt csak a valaha hasonló horizontú terepszemlével próbálkozók tudhatják, hogy ilyenkor a szelektálás keserve is a munka része: az előzetesen összegyűjtött dokumentumoknak végül csak valamivel több, mint harmada került a közreadottak közé.)

A kötet szerkesztője, L. Balogh Béni főlevéltáros öt témacsoportba rendezte az iratokat: 1) a szovjet csapatok bejövetele, első intézkedések – 46 oldal; 2) további tevékenységük, kapcsolattartásuk a magyar hatóságokkal – 120 oldal; 3) a lakossággal való érintkezés, atrocitások – 164 oldal; 4) gazdasági károkozás, rekvirálások – a 76 oldal; 5) mindennapi életük (mármint a megszállóké) – 8 oldal. Rögtön hozzá kell tenni, hogy a „fejzetcíme” inkább csak orientáló hívószak: az iratokban feltűnő tartalmi elemek egy része rendre átdiffundál a szerkesztés tematikus-didaktikus elhatárolásainak sejtfalain.

„Aki éppen kéznél volt”...

■ Az első blokkban közölt 17 irat vegyes műfajú: személyes visszaemlékezés; az adott település – vagy front mögötti körzet – katonai parancsnokának utasításai a megszállás kezdeti időszakáról; időlegesen igazgatási tisztséget vállaló ügyvéd, orvos, tanár beszámolója arról, hogy az államhatalmi interregnum heteiben létrehozott komiték, falutanácsok, (később egy-egy esetben) nemzeti bizottságok hogyan láttak hozzá a közösségi, illetve hivatali élet újjászervezéséhez. Ezekből a riportokból egyszerre derül ki, hogy kezdetben az „ahány ház, annyi szokás” társult az „aki éppen kéznél volt” szükségmegoldással, ugyanakkor a dokumentu-

„Törvényes” megszállás. Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947 között. Szerkesztette L. Balogh Béni. Magyar Nemzeti Levéltár, Bp., 2015.

mok számottevő része a „frontátvonulás” igencsak megszenvedett hétköznapjairól is tudósít. A kezdeti senki földje káosz elsődleges teendői közé tartozott a helybéli civil áldozatok, a különböző mundért viselő idegenek és állattetek eltemetése, hó- és romeltakarítás, az átmenetileg megszapordott sebesült-, nemibeteg- és terhesgondozás – igencsak eszközhányos – megszervezése, a beszállások utáni tetvetlenítés, otthonok, középületek (úgyahogy) lakhatóvá/használatóvá tétele. S már ekkor is fel-feltűnik a lapokon: igencsak kiszámíthatatlan volt, hogy – a már említett – „aki éppen kéznél volt” maradók közül kiből lett neofita előljáró, s kiből az azonnal elhurcoltak menetoszlopába besorolt. Fáluhelyen – a már említett gyógyászati eszközöknél is – nagyobb szükségét szenvedtek olyan köznapi készségek-ből, mint cukor, só, (világító) petróleum, illetve gyufa. Az elmenekült falusi hivatalviselők, a „nadrágos emberek” helyébe ezenközben szerveződött valami új közhatalom is, amelybe kezdetben még – a leginkább közösségeikkel maradó – helybéli plébánosokat, lelkészeket is bevonták, főként a kelet-magyarországi térségekben. Utóbbinak azért volt jelentősége, mert ettől kezdődően a hátrahagyott – települési, „körzeti” – szovjet katonai parancsnokok már „csak” felügyelői lettek a fennhatóságuk alatt életre hívott szerveknek, de nem voltak tovább „a közigazgatás feje” – amint azt Óbuda katonai parancsnoka is deklarálta, miután hivatalba állította a megfelelő (számára leginkább megbízható) városkerületi előljárót (119.).

Ököljog káoszból intézményesült anarchia

■ A következő 73 irat – mint fentebb már jeleztük – a magyar igazgatási szervek és a szovjet megszálló hatóságok korabeli „kommunikációjába” nyújt betekintést. E fejezet iratai azért tanulságosak, mert a szovjet katonai hatóságok kezdettől fogva „hadijogon” érvényesített szupremáciájáról informálnak. Ez idővel – a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) származtatott jogosítványaként – minden területre és az országkormányzás minden (alsóbb) szintjére is kiterjedt, ami annyit jelentett, hogy a kezdeti „ököljog káoszt” idővel a szervezett-intézményesült anarchia váltotta fel. A faramuci helyzet leginkább példákkel illusztrálható. Magyar fórumok rendre szóvá teszik, hogy a szovjet katonai alakulatok szervezett – vagy éppen ad hoc – rekvirálási ugyanazon készleteket (terményt, állatállományt, bort) dézmálják, amelyekből a kötelező beszolgáltatások útján egyrészt a Magyarországon állomásozó szovjet haderő élelmezését, másrészt a jótételti szállításokat kellene biztosítani. Erről – megfelelő kérelem előterjesztése után – akár a magyar miniszterelnök is megállapodhatott a SZEB szovjet vezetésével, miközben egy járási katonai parancsnok minden további nélkül köthette az ebet a karóhoz, hogy az ő fennhatósága alá tartozó területről bárminek a transzferálása személyes engedélyétől függ. Egy másik dokumentum szerint a helyi (új) magyar hatóságok sem voltak mindig tisztában azzal, hogy mikor teljesítenek a Vörös Hadsereg ellátására, és mikor jótételti kvótára (206–207.), így az a teljesítés-elszámolási könyvvelésekben is folytatólagos zűrzavart eredményezett. A földreform közepette akár a régi, akár az új gazdák munkára rendelése változatlan, ami a grandiózus tulajdonváltással előállott összevisszaság közepette a földek megművelését és a jövőendő új termést tette bizonytalan, s ez – a közelítés kockázatán túl – megint csak a jótétel teljesíthetőségét nehezítette. Egy megyei szovjet SZEB-megbizott evidenciaként nyilatkozta ki, hogy a továbbiakban „korlátlan hatalommal fogja irányítani az ipari termelést” a térségben (141.), csak hogy az ellenőrzésük alá vont üzemek, ipartelepek „újjaépítő” alkalmazottai dolgukat jó ideig fizetés nélkül végezték, másrészt a „normális” beszállító-termelő-értékesítő hálózat nem volt parancsszóra megteremthető. Végül a kisebb – nem stratégiai – jelentőségű termelővállalatok „magyar kézre” való visszavadását a munkások ingyen-robotoltatás elleni zúgolódásai is elősegítették, azonnal kötelezve viszont a régi-új tulajdonost, üzemben tartót, hogy járandóságot is rendeljen az elvégzett munkához. S ha a visszatérő atrocitásokat, erőszakosságokat, rekvirálásokat akár kormány-szintű átíratban – kellően alázatos hangnemben – szóvá tette a magyar fél, akkor visszatérően „süketek párbeszéde” zajlott a magyar miniszterelnök és a SZEB elnöke, Vorosilov marsall között, merthogy a panaszos jegyzék – úgymond – nem sorolta fel a konkrét eseteket (212, illetve 219–224.).

Hosszan időzhetnének még a szovjet–magyar hivatalközi nexus kötetbeli példatáránál, ám legyen elég egy felvonásvégi esetpár említése. Egyfelől az, hogy szovjet katonai patruclok minden további nélkül fel-, illetve letartóztathatták – átmenetileg – mind az egyik vármegye főispánját, mind pedig az ország akkori miniszterelnökét. Nem számítot, hogy éppen feladatukat ellátandó hivatalos úton voltak, s nem ért többet papírrongynál a felsőbb szovjet hatóságok által kiállított orosz nyelvű igazolvány sem (167, 185–187.) Másfelől, hogy 1945 ősztől a járási szovjet katonai parancsnokok a mezőgazdasági termelést is személyesen ellenőrizték, illetve adtak instrukciókat e téren, mintha nevezettek az adott járás „gazdatiszjtjei” lennének (225–227.).

„Az Isten ba...a meg Sztálint is, miért nem viszi már haza azt a sok csürhe népet.”

■ A 3. számmal jelölt – legerjedelmesebb – színpadképpen 90 dokumentum enged bepillantást „a lakossággal szembeni atrocitások” repertoárjába. Ennek nyitányaként azért nyúlunk vissza az előző fejezethez, mert a kecskeméti polgármester 1945 adventjén írott levele a lakossági megpróbáltatások szinte minden változatáról tudósítja Magyarország új miniszterelnökét: „E hó 7-én [...] átadtam a [SZEB] tisztjeinek a névsort, amely 193 erőszakos halált halt emberét tartalmazza a felszabadulás óta máig. Ennyi embert lőttek agyon és gázoltak el részeg orosz katonák; néhány felesége vagy leánya megbecstelenítése miatt akasztotta fel magát. A tanyai lakosság félelmében a városba költözik és a veszélyes részek néptelenné válnak. Benn a városban a még dolgozó várak és üzemek munkássága a sötétség beálltával elhagyja a helyét, és semmi áron nem hajlandó későn hazamenni és a családját magára hagyni. [...] A lakosság elszegényedése ijesztő arányokat ölt. A halotta[i]kat nem tudják eltemetni. [...] Tudjuk, hogy a vesztett háborúért fizetniünk kell, de a lakosság nem érti, hogy miért kell minden második nap egy-egy magyarnak az életével fizetni, s miért kell Kecskemétnek immár egy esztendeje tízezreknek szállást biztosítani?” (207.) A háború utáni években Kecskemét lett a legnagyobb magyarországi szovjet garnizon. Ennek részeként itt internálótábor, hadifogoly gyűjtő- és szűrőtábor, több, a Vörös Hadsereg szovjetunióbeli hazatérését segítő átvonuló-pihenő tábor, illetve – épp az állandósuló sokaság miatt – több hadikórház is üzemelt. (Az impériumváltás – fentiek okán is tartósuló szovjet dominanciájának – városi történetét dolgozta fel a közelmúltban Rigó Róbert: *Eliváltások évtizede Kecskeméten, 1938–1948*. Kronosz Kiadó – ÁBTL., Bp.–Pécs, 2014. című monográfiája.)

Ami ezután következik, annak kapcsán – bizonyos rádió és tévéműsorok előtt – azt szokták tanácsolni, hogy „gyengébb idegzetűek mellőzzék” hallgatását, nézését, mert ez a rész inzultusok nyers megidézésével van tele. Önkényes beszállásolás, lakók otthonaikból való kizárása, a kamra élelmiszerkészletének és a porta jószágainak felélése, ahol akad, a borkészlet, pincék megdézsmálása, egész falvak „zaklatása”, „kirablása”, „rettegésben tartása”. A katonaköteles korúnak kinéző férfiak „befogása”, tömeges elhurcolása. Az átvonuló katonák – függetlenül a kincstári menázsítól –, ahol kemencét láttak házban, portán, házi sütésű kenyeret követeltek. Asszonyok, lányok elleni – munkára rendelés közbeni-utáni – atrocitások, fegyveres fenyegetések közepette történő erőszakolások sora: a leírások többségében több elkövető egy kárvallottal szemben. „Éjszakánként a nők jajveszékélésétől hangos a település”; onnét tudható, hogy a pincészeren vagy módosabb gazdánál kapatossá lettek éppen hol „tüzekednek”. Évtizedekkel később is sok(koló) másfélszáz oldalon keresztül a borzalmak garmadáját olvasni: közülük néhány eseteleírás is több mint elég. Encsencs községben a feleséget erőszakoló katonát hazatérő férje megölte. Előkerülő társai ott helyben agyonlőtték őt falubeli férfit, majd másnap további százötöt összetereletek és elhurcoltak (262.) Jászákóhalmán férjet, feleséget azzal tartva sakkbán, hogy két alvó csecsemőjüket lelővik, a másik két nagyobb süldő lányt kívánták leteperni. Egyiküknek sikerült elfutni a portáról, ám 13 éves másik lányukat egy szomszéd tanyára hurcolva egymás után becstelenítette meg az orosz hadnagy, utána altisztje, majd a velük tartó közkatoná. (270–271. o.) Litkéről a lánytestvért óvni akaró bátyját feleségestől vitték el. A falu határában előbb a férjet késelték cselekvésképtelenné, s csak utána következett az erőszak a feleségen és sógornóján. (286.) Kölesden – miután a férfiakat fegyverrel kényszerítették ki a házukból – anyát és egy hete gyerekágyas lányát egymás után becstelenítették meg az (eredendően éjszakai szállásért bekéredzkedett) orosz katonák. (304.)

Volt ahol nemcsak a falu férfijait (Balmazújváros, Hajdúnánás), hanem – csak öregeket és gyerekeket hátrahagyva – a felnőtt korú nőket is elhurcolták (Rakamaz, Nagymaros). A gettósítást túlélő fővárosi zsidók közül éppúgy kerülhettek „éppen felszabadított” civilként szovjet fogolytáborokba, mint a munkaszolgálatból hazavergődni próbáló, ám lefogott sorstársaik. A megmaradt Pesti Izraelita Hitközség új elnöksége 1945 márciusában több mint hatszáz ily módon pórul járt érdekében interveniált – az akkor még Debrecenben szerveződő – Ideiglenes Nemzeti Kormány Külügyminisztériumánál. (300. o.) Ha nem egykori honfitársaink, felmenőink „csöbörből-vödörbe” balsorsának esetei követnék egymást a lapokon, nehéz lenne megállni (keserű) mosoly nélkül, hogy az ország új miniszterei, rendőrkapitányai, szakszervezeti vagy pártkorifeusai milyen hősiés buzgalommal biztatgatják egymást, hogy ugyan valaki tegye már szóvá a SZEB illetékeseinek, hogy „Pesten alkonyat után nem lehet az utcára menni, mert 99% a valószínűsége, hogy az embert az oroszok kirabolják”. (Ez persze egy fennmaradt névtelen! levélből való.) De vidéken se jobb a helyzet – tudjuk meg Kossa Istvántól –, merthogy „igen rossz a lakosság hangulata a különböző orosz alakulatok mindenfelé napirenden [levő] garázdálkodásai, rekvirálásai miatt. (340, 347.) Egyedül a Rá-

kosi Mátyás által „gyengekezűnek” tartott – s ezért három hónap múltán menesztett – Nagy Imre belügyminiszterben volt annyi kurázsiz, hogy a SZEB illetékesének küldött átiratában tételesen (hely, idő, sérelem tárgya és elszenvédője) sorolja a Komáromban és környékén csak egy hónap során elkövetett visszasságok sokaságát. (380.)

Az atrocitás-iratok a vizsgált időkor végéig számolnak be hasonlóan drámai helyi történésekről. Ezt elégheltette meg az a Nógrád megyei parasztagazda is, aki úgy fakadt ki másfél évvel a Vörös Hadsereg ittléte után, hogy „az Isten ba...a meg Sztálint is, miért nem viszi már haza azt a sok csürhe népet.” Szalonképtelen kiszólása miatt bíróság elé is állították – nem istenkáromlásért –, ám a törvényszék „bizonyítottság hiányában” végül felmentette. (402–404.) A procedúra alighanem így is tanulságul szolgált a hasonlókat gondolóknak. Ám hogy a közrendűek végzálása a továbbiakban is napirenden volt, azt a Magyar Kommunista Párt főtitkár-helyettese, Farkas Mihály 1947. júliusi levele tanúsítja. Nevezett ebben arra próbálta rávenni bolsevik elvtársát, Szviridov altábornagyot, a SZEB elnökhelyettesét, hogy hasson oda a Vörös Hadsereg egységparancsnokainál: „túlkapásaik... a lehető legrövidebb időn belül megszűnjenek”, merthogy azok számottevő mértékben rontják a közeljövőben esedékes parlamenti választásokon a kommunisták esélyeit. (244.) Magyarán, a legyőzöttekkel szembeni barbár bánásmód akkor mérséklendő – legalább átmenetileg –, ha a hatalom megszerzését ambicionáló „testvérpártnak” aktuális politikai kára származhat belőle.

Csipetnyi iróniával azt mondhatnók, hogy a Magyarországon állomásozó szovjet hadsereg alakulatai „minden megtettek” azért, hogy folytatólagosan rombolják, erodálják a Magyar Kommunista Párt társadalmi elfogadottságát. Rákosi Mátyás és elvtársai ezt egyre partalánabbul valamifajta fantom-„reakció” démonizálásával igyekeztek magyarázni, holott nem kevesebb okkal sorakoztathatták volna melléjük legfőbb patrónusukat, az országban megtelepedő és lassacskán berendezkedő Vörös Hadsereg alakulatait, illetve azoknak a vidéki lakosság ellen szériában elkövetett – „háborús”? – atrocitásait. A kisebb települések tradicionális helyi rendtartása – túlnyomó többségében innét valók az inzultus-riportok –, a „szegről-végről rokon a fél falu” szociológiai egymás-ismerése sokkal inkább tekintette a nagycsaládi, felekezeti közösségek meggyalázásának a zabrálásokat s még inkább a megbecstelenítéseket, mint a – már akkoriban is – heterogénebb, „lazább” városi társadalmi struktúrában. (A városokban a saját alárendeltjeiket megfigyelmezni képes szovjet kommandatúrák – formálisan – közelebb voltak.)

Még nem szovjetizálás, hanem birodalmi léptékű gazdasági térfoglalás zajlott

■ A negyedik tárgykör – gazdasági károkozás, rekvirálások – iratait lapozgatva a szerkesztés logikáját illetően elbizonytalanodik az olvasó. Többnyire a második blokkból már ismert tárgykörű hivatalközi jelentések követik egymást, legfeljebb más helyszínekről, időpontokból, s kronológiailag újra a frontátvonulástól araszolunk előre a naptár szerint. A gyárleszerelések, a rekvirálások, a „minden átvonuló alakulat saját kénye-kedve szerint sarcol” (429.) ismétlődő egyvelegének mennyiségi szemléletű dokumentálása mellett a jövétéli ügyek gyakrabban feltűnő iratai hoznak majd – a vége felé csattanós – információöbbltet. Az érthetően sérelmi hangütésű irományok között viszont csak elvétve tűnik fel a szovjetekkel szembeni növekvő „köznepi” averzió jelzése. Pontosítva: Hám Tibor soproni főispán utal erre a miniszterelnöknek küldött tudósításában (454–456.), s alsóbb kommunista pártszervek némelyike is jelzi Rákosi Mátyásnak, hogy az önkényeskedések sora „politikai vonalon pártunkat nagyon rongálja” (sic! 401.), ám ezek szövé tétele a szovjet katonai hatóságoknál – amint azt már a korábbi (második) irategyüttes kapcsán is regisztrálhattuk – igencsak gyér. Fehér hollóként említhető a főváros új rendőrkapitánya. Súlyom László átirata a budapesti szovjet városparancsnokságnak, ahol arra hívja fel a figyelmet, hogy „a sorozatosan ismétlődő zaklatások a lakosságban oroszellenes hangulatot keltenek”. (322.) A berzenkedéseknek persze alig volt foganatja: ha egyáltalán reagálásra méltatták – többnyire nem –, kategorikus visszautasítás volt a válasz. Leszámítva egy vidéki templomrongálást számon kérő esetet, amikor annak tényét ugyan nem vonták kétségbe, ám a kompenzációs ajánlat nyers erőfitogtatásban merült ki: a sérelmezők „állítsák elő a tettest vagy tetteseket” – ajánlotta az illetékes orosz térségparancsnok –, „s akkor azokat meg fogják büntetni”. (478.) Ez – végletes cinizmusa ellenére – világos beszéd volt. „Életszerűségét” mi sem mutatja jobban, mint az, hogy a randalírozó oroszok – Súlyom László főkapitány fentebb már idézett feljegyzéséből tudhatóan – az intézkedni próbáló magyar rendőröket is rendszeresen elagyabugyálták...

A korabeli állapotokat és a szovjet–magyar viszonyt szemléltető iratoknak mégsem a fentebb idézett kendőzetlen hatalmi arrogancia a csattanója. Sokkal inkább az a kötet vége felé feltűnő „szakértői” laboratórium, amelyet Pokorny Hermann tábornok, a Külügyminisztérium

Jóvátételi Osztályának vezetője készítette a magyar kormány illetékesei számára. Az évtizede obsitos – már a breszt-litovszki béketárgyalásokon is jelen volt – reaktivált vezérezredes fejtegetései nemcsak a magyar újjászületésen munkálkodó korabeli politikusok számára, hanem a tárgykört érintő közfelfogáshoz képest is illúziórombolóak. Csak a velejét idézve: „A fegyverszünet [...] csupán felfüggeszti a hadi eseményeket, de nem vet véget a háborús állapotnak. [...] Egy megszálló hadsereg tehát a fegyverszüneti szerződés létrejötte után is a háborús nemzetközi jog szabályai szerint fogantatosíthatja a köz- és magántulajdonban álló javak igénybevételét.” (457.) Ebből levont következtetései szerint – s erről szól a gazdasági vonatkozású iratok jó része –, amit „hadiszákmányként”, „rekvirálásként”, közüzemek leszereléséként és elszállításaként magyar részről felpanaszolnak, az nem áll ellentétben a megszálló „hadijoggal”, sőt mi több, „a megszálló hadsereg kivetheti és behajthatja az államnak járó adókat, illetékeket és vámokat” is. (459.) Mondhatjuk ugyan, hogy ez túlzottan szovjetbarát jogértelmezésnek tűnik (nota bene, ezek a fegyverszüneti megállapodásból is következtek), ám – a kötet dokumentumai alapján – az ország gazdasági megsarcoltatását illetően a megszálló hatalom pontosan e „forgatókönyv” szerint járt el. Paradoxont, fel nem oldható tudatzavart az okozott – akkoriban is, és alkalmanként manapság is –, hogy a történeteket politikailag a „felszabadítás-felszabadulás” kontextusában próbálták értelmezni.

Itt most a recenzió műfajából kiszólva – és a public history virulens vitájába bonyolódva – lehetne csak továbblépni, s citalhatnánk a patinás közírói metaforákat Márai Sándortól Bibó Istvánig arról, hogy „hozhatnak-e szabadságot azok, akik maguk sem szabadok...” Nem megyek bele e *tárgyilag alaptalan* diskurzusba. Azért sem tartom ezt szükségesnek, mert a kötet szerkesztője, L. Balogh Béni a kérdéskör historiográfiáját körültekintően hasznosító bevezető tanulmányában erre az – inkább publicisztikai, semmint szakirodalmi – érzelmi töltetű mellékszálra is kitér.

Kétségbe nem vonva, hogy tíz- vagy akár százazrek voltak a korabeli Magyarországon, akiknek szó szerinti életben maradását jelentette a Vörös Hadsereg Bécs–Berlin irányú előnyomulása, az országlakosok túlnyomó többsége – még az impériumváltás kedvezményezettjei – számára is igencsak bajos volt a történeteket felszabadulásként megélni abban a viszonyrendszerben, amit a modern kori európai civilizáció akár egyéni, akár állami szuverenitás tekintetében ezen fogalom alatt mindközönségesen ért(ett). A kötet iratai sokkal inkább azt támasztják alá, hogy a háború „politikátörténeti” végét megélő magyar társadalom számára a nemzetközi jogi értelemben törvényes megszállás (idézőjelek nélkül!) a *hétköznapokban ténszerűen hosszabbította meg a személy- és vagyónbiztonságra keveset adó háborús közállapotokat* – annak összes „Jaj a legyőzöttnek!” következményével együtt. Az, amit a köztörténetben „koalíciós korszaknak”, „újjáépítési periódusnak” szoktunk volt emlegetni, aligha tekinthető a békeidők eljövételének. Nem volt az a megszálló-megszállott viszonyában nemzetközi jogi és közpolitikai értelemben, s nem volt az, mert a megmaradt társadalom számára sem adatott meg a békebeli regenerálódás „normálállapota”.

De nem feltétlenül azért – amit a leegyszerűsítő, ám közkeletű kollektív nemzeti paranoia vélelmez –, merthogy a Vörös Hadsereg vezérkara valamifajta extra bosszúállásra adta volna a fejét a Szovjetuniót megtámadó Harmadik Birodalomhoz való csatlakozás miatt. Sztálin – historiográfiai konszenzus szerint – nem ambicionálta a térség *azonnali* bosevizálását. Ám ez nem mond ellent annak, hogy – élve az alkalommal – ne preferálta volna nyugati határai mentén biztonsági szempontból kialakítani azt a birodalmi védőövezetet (cordon sanitaire, Pufferstaatszone) – régi magyar elnevezéssel – a *gyepűt*, amihez kézenfekvő materialista logikával kínálta magát a *gazdasági penetráció*. Ez nem járt együtt a háborús nagykoalíció látványos felrúgásával, mivel az Egyesült Államoknak ebben a térségben nem volt érdemleges koncessziója, ráadásul az USA korabeli „négy csendőr” geopolitikai doktrínája sem sérült érdemben. A kötet második és negyedik része, a jóvátétel intranzigens követelésével, illetve a jóvátételi termeltetés közvetlen kézbevételével, majd – a kommunista hegemoniájú Gazdasági Főtanácscon keresztül – felügyeletével, épp e gazdasági térfoglalás elsőbbségét dokumentálja.

Mindeközben – ám már a kötet dokumentációs körén „kívül” – volt bontakozóban a hidegháború fergetege, nálunk a Rákosi Mátyás nevéhez kötődő sztálinizálás évtizedes terroruralmával. Magyarán, a korabeli jelenvaló társadalom – a kelet-közép-európai térség más nemzeteivel együtt – az egyik háborús közállapotból szinte átmenet nélkül kényszerült a másik (hidegháborús rendkívüli állapotba. Morálteológiai szempontból aligha vitatható ennek kapcsán a történeteket személyesen átélő-megszenvedő kalocsai érsek, Grósz József naplójának egyik – az előzményeket sem feledő – bejegyzése: „a nemzet nevében elkövetett bűnökért a nemzet bűnhődik.” Ám a birodalmi léptékű hatalmi politika – ha egyáltalán – ritkán moralizál. Ezzel inkább magyarázható (csupán egy korabeli párhuzamot említve), hogy

a világháború után Moszkvától – a nálunk kevesebbet aligha szenvedő – mellék-győztes Lengyelország „ugyanazt” kapta jutalmul, amit a mellék-vesztes Magyarország büntetésül.

A tizede(!) és a többiek...

■ A Magyar Nemzeti Levéltár gazdag válogatást adott közre az ő őrzetében fellelhető iratanyagból. Ám a háború végi évek magyar–oros/szovjet relációjú forrásainak ez alighanem együttesen is csak egy kisebb hányada, mondjuk a tizede. Más levéltárak (hadtörténelmi, városiak, egyháziak), rendi gyűjtemények, az egyes plébániák Historia Domusai, nagyobb könyvtárak különgyűjteményei, letéti hagyatékaik, magánarchívumok, családi szuszékokban rejtő naplók, levelezések, az eddig közreadottaknál jóval nagyobb mennyiségben őriznek még forrásokat – főleg a szóban forgó időszak köznapi át- és túléléstörténetéből. Bár magam csak kisebbik hányadát láttam e hiányleltárban szunnyadó iratoknak, mégis megkockáztatom annak kijelentését, hogy a belőlük válogatható újabb kötetek esetleges közreadásával a megszállás-felszabadulás kötélhúzás aligha hozna pozíciójavulást az utóbbi javára. Azaz nem kell aggódnunk, hogy a most górcső alá vett időszakot illetően már teljes mértékben kimerítettük volna a (Mohács óta) műgonddal ápoltt gravaminális magyar történeti, történetpolitikai közgondolkodás forrásbázisát.

